

Romanikielen elvyttäminen edellyttää uskoa demokratiaan

Romanikieli on mainittu Unescon maailman uhanalaisten kielten luettelossa. Romanien lukumääräksi on maailmanlaajuisesti arvioitu noin 20 miljoonaa, joista romanikieltä puhuu noin 10 miljoonaa ihmistä. Kieltä ei kuitenkaan opeteta kouluissa kovinkaan monessa maassa. Se siirtyy pääasiassa puhuttuna äidinkielenä vanhemmilta lapsille – tai jää siirtymättä, jolloin on vaarassa, että sen osaaminen katoaa. Romanikielen elvyttäminen vaatii konkreettisia toimenpiteitä, yhteistyötä ja uskoa demokraattiseen ajattelutapaan sekä asenteeseen. Operaatio romanikielen elvytys on Suomessa käynnistynyt.

Julkaistu: 21. lokakuuta 2020 | Kirjoittanut: Miranda Vuolasranta ja Miriam Schwartz

Romanikieli (engl. romanes, romani language) on kieli, joka on vaarassa kadota, elleivät kansalliset ja kansainväliset toimijat ja päätöksentekijät yhteistyössä romaniyhteisön kanssa pyri edistämään kielen säilymistä. Elvyttäminen merkitsee kielen puhujien lisäämistä sekä opetuksen turvaamista taloudellisin resurssein. Romaneilla on muiden kielten puhujien tapaan kieleen liittyviä oikeuksia, joita tulee kunnioittaa.

Termi "romani"^[1] käsittää yleensä laajan joukon eri heimoja, jotka ovat jakaantuneet eri ryhmiin alun perin perinteisten ammattikuntiansa mukaan. Euroopan neuvoston arvioiden mukaan Euroopassa arvioidaan elävän noin 10–12 miljoonaa romania (Euroopan Neuvosto 2020), minkä lisäksi Vähä-Aasian alueella elää arviolta 4,5 miljoonaa Lom/Dom-ryhmiin kuuluvaa romania. Romanikieltä puhutaan kaikkialla Euroopassa, joten sitä on pidettävä myös eurooppalaisena kielenä ja sitä puhuvien äidinkielenä.

Romanikielen tausta vähemmistön kielenä

Romanikieli (romani) kuuluu *indoeurooppalaisen kieliperheen indoarjalaiseen* haaraan. Sen pohjana on Intian vanha kulttikieli *sanskrit*, josta ovat myös kehittyneet mm. *hindi, urdu ja marathi*. Romani ja hindi ovat sisarkieliä. Monissa suhteissa romani on kuitenkin vanhakantaisempi kieli kuin nykyhindi. On myös muistettava, että sanskriitti oli laajalti puhuttu muinainen sivistyskieli (n. 1500-500 eaa), jota puhuttiin muuallakin kuin Intiassa, aivan kuten englantia tänä päivänä. Indoeurooppalaisen kieliperheen taustasta romanikielessä kertoo ns. vanha juurisanasto, joiden vastaavuuksia löytyy mm. englannin, ranskan ja ruotsin kielistä. Hyvänä esimerkkinä tästä ovat sellaiset sanat kuin nenä: *rom. nak, engl. nose, ruot. näsa*, ja sana suu: *rom. mui, engl. mouth, ruot. mun*.

Moni myös sekoittaa romanikielen virheellisesti Romaniassa puhuttuun romaniaan, joka kuuluu ns. romaanisiin kieliin. Romanikielellä ei ole kuitenkaan kielitieteellistä eikä historiallista yhteyttä romanian kieleen.

Saapuminen Eurooppaan ja romanien asema

Romanit tulivat Eurooppaan noin 1000 vuotta sitten, ja he ovat edelleen suurin yhteiseurooppalainen etnis-kielellinen vähemmistö. Suomessa romaneita on asunut yli 500 vuotta.

Romanit ovat yksi Euroopan vanhimmista ja heikoimmassa asemassa olevista etnisistä vähemmistöistä, joka EU:n perusoikeusviraston tutkimusten mukaan on edelleen tänä päivänä eniten syrjintää kohtaava kansanryhmä. Erityistä huomiota kiinnitetään romanien kohtaamaan syrjintään koulutuksen piirissä, mikä näkyy joissakin maissa muun muassa romanilasten sijoittamisena erityisluokkiin ja järjestelmällisenä romanilasten koulusegregaationa. Esimerkiksi Tšekissä, Unkarissa ja Kreikassa pääväestöön kuuluvien lasten vanhemmat ovat vaatineet romanilasten sijoittamista erillisiin kouluihin näihin päiviin saakka. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin onkin viime vuosina antanut useita tuomioita koskien romanilasten syrjintää koulutuksessa.

Äidinkieltä koskevat kansainväliset säädökset

Kieli on kenties tärkeimpiä osia ihmisen identiteetistä, sillä sen avulla yksilöt säilövät muistojaan ja kulttuuriarvojaan. Tämä on jo pitkään tunnustettu ihmisoikeuksia koskevissa kansainvälisissä keskusteluissa. Nyky-yhteiskunnassa puhuttu kieli ilman kirjallista muotoa ja järjestelmällistä opetusta katoaa kuitenkin vähitellen käyttömahdollisuuksien puuttumisen vuoksi. Tämä näkyy monien uhanalaisten pienten kielten kohdalla. Vaikka kielen perusteella tapahtuva syrjintä on ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen vastaista, YK:n lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus (1989) menee pidemmälle ja suojaa vähemmistöön kuuluvan lapsen oikeutta käyttää omaa kieltään. Vähemmistöyhteisöjen oikeus käyttää omaa kieltään yksityisesti ja julkisesti sekä kehittää omaa kieltään julkisen elämän eri alueilla on vahvistettu vuonna 1993 YK:n julistuksessa kansallisiin tai etnisiin, uskonnollisiin ja kielellisiin vähemmistöihin kuuluvien henkilöiden oikeuksista

ja tarkemmin jo aiemmin vuonna 1992 Euroopan neuvoston alueellisten tai vähemmistökielten eurooppalaisessa peruskirjassa. Näin ollen yleisesti tiedetään, että vähemmistökielten tukeminen on olennainen osa vähemmistön ihmisoikeuksien turvaamista.

Euroopan neuvoston parlamentaarinen edustajakokous ilmaisee äidinkielen sijaintia koskevassa kertomuksessaan asian seuraavasti:

"Euroopassa puhutaan monia eri kieliä, ja ne ovat Euroopan kansalaisten äidinkieliä. Jotkut niistä ovat virallisia kieliä, muut alueelliset tai ei-alueelliset vähemmistökielet tai maahanmuuttajien kielet ovat myös äidinkieliä. Jokaisen Euroopan kansalaisen on myös voitava opiskella äidinkieltään, mutta jokaisen Euroopan kansalaisen on myös osattava puhua maan virallista kieltä, jonka kansalainen hän on. "Vahvat" kaksikieliset koulutusmallit, joiden tarkoituksena on antaa tulevalle aikuiselle todellinen kaksi-/monikielisyys taito ja erityisesti kaksikielinen lukutaito, olisi toteutettava aina kun mahdollista." (Parlamentaarinen edustajakokous 2006.)

Romanikielen tukitoimenpiteiden tarve on erikseen mainittu lukuisissa kansainvälisissä päätöslauselmissa. Yksi yleisimmin mainittuja on Euroopan neuvoston *Suositus 1203 Romaneista Euroopassa* (1993), jossa vaaditaan eurooppalaista romanitutkimuksen ohjelmaa.

Euroopan neuvoston kielipolitiikan yksikkö on laatinut eurooppalaisten kielten opetuksen, oppimisen ja arvioinnin tueksi yhteisen Eurooppalaisen kielitaidon viitekehyksen (EVK; CEFR). Tämän viitekehyksen pohjalta laadittiin myös vuonna 2007 opetussuunnitelma romanille (Euroopan neuvosto 2008). Viitekehys rakentui yleisille äidinkielten opetuksen etenemistavoitteille sisältäen romanikulttuurille ja romanilasten identiteetille tärkeitä arvoja.

Politiikan ja lainsäädännön muutos Suomessa

Suomessa ihmisoikeus- ja vähemmistöpolitiikka alkoi kehittyä 1990-luvun alkupuolella. Vuonna 1992 Suomi allekirjoitti Euroopan neuvoston *alueellisia ja vähemmistökieliä koskevan yleissopimuksen* (Finlex 23/1998). Tässä yhteydessä Suomi tunnusti ne vähemmistökieliryhmät, jotka olivat eläneet maassa vähintään 100 vuotta, niiden joukossa myös Suomen romanikielen. Vuonna 1995 Suomi allekirjoitti myös Euroopan neuvoston *vähemmistöjen suojelua koskevan perussopimuksen* (Finlex 1/1998) nimeten tässä yhteydessä historiallisiksi vähemmistöikseen Suomen ruotsinkieliset, saamelaiset, romanit ja juutalaiset. Vuonna 1999 alkaneen ja 2003 valmistuneen perustuslainsäädännön uudistustyön yhteydessä historiallisten vähemmistöjen asema vahvistettiin. Tämä johti myös koululainsäädännön uudistukseen vuonna 1995, jolloin vähemmistöihin kuuluvilla tuli olla oikeus oman äidinkielen opetukseen kaikilla kouluasteilla. Tämä uudistusprosessi oli valtaisa edistysaskel, jota pidettiin positiivisena esimerkkinä myös kansainvälisellä tasolla. Näiden uudistusten seurauksena Opetushallitus laati vähemmistökielille omat äidinkielen opetussuunnitelmansa ja aloitti vähemmistökielisen oppimateriaalituotannon.

Romanikieltä onkin Suomessa mahdollista opiskella perusopetuksessa ja lukiossa yhtenä äidinkielen ja kirjallisuuden oppimääristä (romanikieli ja kirjallisuus) (ks. esim. POPS2014). Perusopetusta ja lukiokoulutusta täydentävän romanikielen opetuksen järjestämiseen kunnat voivat hakea valtionavustusta.

Vähemmistöille, kuten saamenkielisille ja romaneille, joiden kieltä ei itsenäisyysotien jälkeen 'saanut puhua julkisesti', tämä uusi käänne oli iloinen, mutta myös vaikea asia. Monet vanhemmat pelkäsivät opettaa tai edes puhua lapsilleen omaa kieltään. Saamelaisten internaattikouluissa oman kielen puhumisesta oli saanut fyysisen rangaistuksen tai koulusta erottamisen määrääjaksi. Romaneita, jotka vielä sotien jälkeen liikkuvat hevosilla paikkakunnalta toiselle ja olivat riippuvaisia varsinkin talvisin yösjän saamisesta maanviljelijöiltä, kiellettiin usein hädän uhalla puhumasta omaa kieltään yöpymisen yhteydessä. Vielä 1950- ja 1960-luvuilla romanit uhattiin viranomaisten toimesta sulkea työleireille, koska he olivat erilaisia ja köyhiä. Tuona aikana romanivanhemmilta huostaanotettiin pakolla noin 1000 romanilasta, joita sijoitettiin nk. mustalaislastenkoteihin tai adoptiovanhemmille. Toimia perusteltiin sosiaalisilla syillä, jotka kuvastivat aikansa assimilaatioajatusta, jossa ei ollut tilaa erilaisuudelle. Demokratian perusajatus, -asenne tai ilmapiiri ei vielä tässä vaiheessa tavoittanut romaneja ja heidän kielensä näytti olevan vaarassa. Uuden käänteen myötä 1990-luvulla "operaatio romanikielen elvytys" sai ensimmäisiä tahoja liikkeelle ja kielellisen demokratian ensiaskeleet kaikuivat virastojen käytävillä.

Uusia tuulia 1990-luvulta 2020-luvulle

Kun 1990-luku toi mukanaan uusia tuulia, romanikielen opetuksen järjestämisessä oli haasteita. Oppimateriaalille oli tarvetta, romanikielen opettajien koulutusta ei ollut ja osa romanihuoltajista vierasti ajatusta romanikielen opetuksesta. Monet vanhemmat kysyivät tuolloin, mitä haittaa tai hyötyä oman kielen opettamisesta on ja missä voimme sitä käyttää? Romanikielen opetusta järjestettiin kuitenkin jo vuodesta 1989 lähtien ensin pääkaupunkiseudun kouluissa ja pian jo muuallakin Suomessa.

Opetushallitus järjesti koulutusta vähemmistökielten opettajille ja alkoi tuottaa erillirahoituksella oppimateriaalia. Myös Yleisradiolaki uudistettiin 1990-luvulla, jolloin sen velvollisuuksiin lisättiin ohjelmien tuottaminen vähemmistöjen kielillä. YLE onkin tuottanut viikoittain romaniaiheista ohjelmaa vuodesta 1995 lähtien. Kotimaisten kielten keskus Kotus on laatinut muutamia romanikielen sanakirjoja, ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura SKS on kerännyt romanien haastatteluja ja lauluperinnettä. Kotimaisten kielten keskuksessa vuodesta 1997 saakka toiminut romanikielen lautakunta (nyk. Helsingin yliopiston alaisuudessa, ks. Kotus 2020) on laatinut selvityksen ja suosittanut romanikielen aseman turvaamista lailla, mutta poliittisesti tämä esitys ei ole saanut kannatusta. Demokratian ja yhdenvertaisuuden kannalta romanikieli on edelleen elvyttämisen tarpeessa. Hyvää on kuitenkin se, että Helsingin yliopistossa on voinut opiskella romanikieltä ja -kulttuuria sivuaineena vuodesta 2012 asti, mikä mahdollistaa mm. romanikielen opettajaksi pätevöitymisen.

Vuonna 2019 Romanikielen lautakunta tapasi opetusministeri Li Anderssonin nostaen esiin huolensa romanikielen nopeasti heikkenevästä asemasta. Eri tahojen vuosia tekemä romanikielen elvyttämisen pohjatyö sai lisätuulta purjeisiin. Kesällä 2020 romanikielen elvytysohjelmalle asetettiin Opetushallituksessa asiantuntijaryhmä, johon kuuluu sekä kielenelvytyksen että romanikielen asiantuntijoita. Työtä tulee myös seuraamaan Opetushallituksen romaniväestön koulutuksen kehittämistä tukeva ohjausryhmä. Molemmat ryhmät kuulevat tarvittaessa asiantuntijoita ja romaniväestöä. Elvytysohjelma tulee muiden kielten elvytysohjelmien mukaisesti sisältämään ehdotuksia, jotka koskevat romanikielen opetusta ja harrastamista sekä romanikielen ja kulttuuriperinnön tuntemuksen lisäämistä. Lisäksi ehdotetaan romanikielen käyttöalojen laajentamista, tutkimusta, kielenhuoltoa sekä kirjallistamista. Tavoitteena on myös eri kohderyhmille suunnatun romanikielisen kulttuuritarjonnan ja mediasisältöjen lisääminen, romanien kulttuuriperinnön tutkimus sekä muiden sellaisten yhteiskuntaelämän osa-alueiden huomioiminen, joilla vahvistetaan romanien oikeutta tosiasialisesti vaalia ja kehittää kieltään sekä kulttuuriaan valtakunnallisesti. On kuitenkin tärkeää, että romanikielen elvytysohjelma kohdentuu mahdollisimman realistisiin tavoitteisiin, jotta voimavaroja, sekä henkisiä että taloudellisia, ei valu hukkaan. Tavoitteiden laatiminen yhdessä on keskeistä elvytysohjelman myöhemmälle läpiviennille ja onnistumiselle.

Puhumalla, puhumalla ja puhumalla

Elvyttämisen tavoitteena on lisätä romanikieltä puhuvien määrää, laajentaa kielen käyttöalueita ja lisätä kielen elinvoimaisuutta. Tällä hetkellä vain noin kolmasosa romaniväestöstä käyttää uhanalaista kieltään (Ollikainen 2017). Keskeistä elvyttämiselle onkin, kuinka romaniväestö itse suhtautuu kieleen tulevaisuudessa. Arvostetaanko kieltä ja käytetäänkö sitä?

Romanikielen käyttöalueita tulisi laajentaa kodin ja koulun lisäksi myös perinteiseen ja sosiaaliseen mediaan sekä verkkoon. Tämä tukisi suomalaisen yhteiskuntamme kielellistä demokratiaa parhaimmalla mahdollisella tavalla. YLE:n ohjelmistossa on tällä hetkellä vain yksi viikoittainen radio-ohjelma, Romano mirits. Ohjelman viisitoistaminuuttinen kokonaisuus pitää sisällään ajankohtaista asiaohjelmaa sekä viikoittain toimitettavat romaninkieliset uutiset. Romaninkielinen osuus Suomen mediassa on siis viikoittain noin 3–5 minuuttia ja tämä ei riitä. Jotta kieli saavuttaisi vankemman aseman lasten ja nuorten parissa, olisi syytä vahvistaa sen käyttöä sosiaalisessa mediassa.

Kielitietoisuuden peruspilareihin kuuluu tutkittu tosiasia siitä, kuinka kielten omaksuminen ja oppiminen on varhaislapsuudessa todella tehokasta. Useat romanivanhemmat ovat huomanneet, kuinka heidän alle kouluikäiset lapsensa ovat oppineet Youtube-videoiden välityksellä joko sujuvasti tai vähintäänkin auttavasti ymmärtämään ja jopa kommunikoimaan englannin kielellä. Huoltajat ovat innostuneet lastensa taidoista siinä määrin, että perusopetuksen varhennettu kieltenopetus on tullut kuin tilauksesta tukemaan myös romanilasten kielitaitoa. Mitäpä, jos sama ilmiö saataisiin aikaiseksi romanikielen osalta? Peruskoulun alkaessa romanihuoltajilla olisi motivaatiota tutkailla

oman kunnan tarjoamaa romanikielen opetuksen mahdollisuutta ja tukea lastensa kielitaidon kehittymistä. Tätä tulisi edeltää sosiaalisen median romanikielisen materiaalin laajennettu tarjonta . Jokainen meistä on varmasti ainakin sivusilmällä seurannut esimerkiksi tubettajien vlogeja tai niksi- ja kokkausvideoita. Seuratuimmat pätkät ovat useimmiten englanninkielisiä. Lapsilta lapsille ja nuorilta nuorille. Romanikielen elvyttämisen ”kuuminta hottia” olisi tehdä samaa romanikielellä. Näin tulevaisuuden puhujat olisivat todellisuutta.

Tunnekieli

Romanikieli on osa romanikulttuuria, tunnekieli, johon romanit samaistuvat ja johon heillä on voimakas side. Vaikka romanikieli ei ole varsinaisesti äidinkieli siinä mielessä, että se olisi ensin opittu kieli, täyttää se kuitenkin äidinkielen kriteerit ryhmäidentiteetin vahvistajana sekä muista ryhmistä erottuvien tapojen ja arvojen säilyttämisen välineenä. Romanikielen pelastamiseksi pitäisi löytää uusia innovatiivisia keinoja, jotta romanilasten ja -nuorten kosketus romanikieleen paranisi. Romanikielen osalta peliä ei vielä ole menetetty, mikäli tahtotilaa elvytyshankkeelle sekä asenneilmapiirin parantamiseen löytyy.

[1] Romani on yleisnimitys, jota käytetään monista eri samaan etnis-kielelliseen taustaan liittyvistä heimoista. Euroopan neuvoston määritelmän mukaan termi ”romani”, viittaa ryhmiin, jotka käyttävät itsestään mm. nimityksiä Romanit, Sintit/Manouchit, Kaldarashit, Lovarit ja Kaleet mukaan lukien matkustavaiset (Resande, Travellers) sekä itäiset ryhmät (Dom ja Lom). Nimitys kattaa laajan asianomaisten ryhmien monimuotoisuuden, mukaan lukien henkilöt, jotka kutsuvat itseään nimellä mustalainen (ko. nimityksen on kuitenkin katsottu olevan syrjivä, eikä sitä suositella käytettäväksi virallisissa yhteyksissä Suomessa).

Miranda Vuolasranta on romanikielen ja -historian opettaja sekä erityisasiantuntija ja romanikielen lautakunnan jäsen.

Miriam Schwartz työskentelee asiantuntijana Opetushallituksessa ja on romanikielen elvytysohjelman sihteeri.

Lähteet:

Euroopan neuvosto (1993). *Suositus 1203 Romaneista Euroopassa*. Saatavilla:

<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=15237&lang=en>

(<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=15237&lang=en>)

Euroopan neuvosto (2008). A curriculum Framework for Romani. Saatavilla: <https://rm.coe.int/a-curriculum-framework-for-romani-developed-in-co-operation-with-the-e/16805a2ab9> (<https://rm.coe.int/a-curriculum-framework-for-romani-developed-in-co-operation-with-the-e/16805a2ab9>)

Euroopan neuvosto (2020). Roma and Traveller inclusion. Saatavilla: <https://rm.coe.int/09000016809f2a53> (<https://rm.coe.int/09000016809f2a53>)

Finlex 1/1998. Kansallisten vähemmistöjen suojelua koskeva puiteyleissopimus. 01.02.1995, Strasbourg. Euroopan Neuvosto. <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsviite/1998/19980001> (<https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsviite/1998/19980001>)

Finlex 23/1998. Alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskeva eurooppalainen peruskirja. 05.11.1992, Strasbourg. Euroopan Neuvosto. <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsviite/1998/19980023> (<https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsviite/1998/19980023>)

Kotus (2020). Romanikielen lautakunta. https://www.kotus.fi/kielitieto/kielipolitiikka/kotimaisten_kielten_keskuksen_kielilautakunnat/romanikielen_lautakunta (https://www.kotus.fi/kielitieto/kielipolitiikka/kotimaisten_kielten_keskuksen_kielilautakunnat/romanikielen_lautakunta)

Ollikainen, T. (2017). Henry Hedman tahtoo pitää Suomen romanikielen elossa. *Yliopisto Y/08/17*. <https://www.helsinki.fi/fi/uutiset/kieli-kulttuuri/henry-hedman-tahtoo-pitaa-suomen-romanikielen-elossa> (<https://www.helsinki.fi/fi/uutiset/kieli-kulttuuri/henry-hedman-tahtoo-pitaa-suomen-romanikielen-elossa>)

Parlamentaarinen edustajakokous (2006). Recommendation 1740. The place of mother tongue in school education. Assembly debate on 10th of April 2006. Council of Europe.

POPS2014 = Opetushallitus (2014). Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. Helsinki: Opetushallitus.

YK:n lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus (1989).

YK:n julistus kansallisiin tai etnisiin, uskonnollisiin ja kielellisiin vähemmistöihin kuuluvien henkilöiden oikeuksista (1993).

Artikkeliin viittaaminen

Vuolasranta, M. & Schwartz, M. (2020). Romanikielen elvyttäminen edellyttää uskoa demokratiaan. *Kieli, koulutus ja yhteiskunta*, 11(6). Saatavilla: <https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta->

lokakuu-2020/romanikielen-elvyttäminen-edellyttää-uskoa-demokratiaan

(<https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-lokakuu-2020/romanikielen-elvyttäminen-edellyttää-uskoa-demokratiaan>)